

TELEKI BÉLA EGYKORI FŐISPÁN ELSŐ VILÁGHÁBORÚS IRATAI A ZALA MEGYEI LEVÉLTÁRBAN

A Zala Megyei Levéltár személyi iratai közül gróf Teleki Béla egykori Zala megyei főispán irathagyatéka képezi az egyik legjelentősebb tételt.¹ Az iratok 1944-45-ben, a front közeledtével, közvetlenül a család Ausztriába menekülése előtt kerültek be a levéltárba.

Teleki Béla 1896. október 2-án született, grófi család gyermekeként a Pest megyei Gyömrőn. Apja Teleki Tibor (1871–1942) koronaőr, anyja Széchenyi Alice, kinek révén dédunokája volt a „legnagyobb magyarnak”, Széchenyi Istvánnak.² Középiskolai tanulmányait a budapesti Református Főgimnáziumban végezte, majd ezt követően 1914-ben beiratkozott a magyaróvári M. Kir. Gazdasági Akadémiára. Az első év befejezése után megszakította tanulmányait és önkéntesként tartalékos tüzértiszti tanfolyamra ment, ahonnan 1915 decemberében került ki az orosz frontra. Felsőfokú mezőgazdasági tanulmányait csak a háború után, 1919-ben fejezte be. 1921. augusztus 29-én feleségül vette Mailáth Máriát, házasságukból négy gyermek született.³ Teleki Béla eleinte apja gyömrői birtokát igazgatta, majd 1932-ben anyja zalai birtokára, Pölöskére költöztek.

Zala megyében kezdetben csak különböző mezőgazdasági szakmai szervezetekben aktivizálta magát, pár évvel később azonban – kezdeti óztkodása ellenére – már a politikai életben is szerepet vállalt. 1936-ban az újdonsült Darányi-kormány a megüresedett zalai főispáni posztra Teleki Bélát nevezte ki. Külön tanulmányt érdemelne ez a pályafutás, melynek kezdeti szakaszában – közvetlenül főispáni kinevezése előtt – 1935-ben Marton Bélának, a Nemzeti Egység Pártja (NEP) ügyvezető főtitkárának szabályos felszólítását, mely szerint lépjen be a párt helyi szervezetébe, és ott vállaljon aktív szerepet, még visszautasította, ugyanakkor 1944 márciusában azon kevés főispánok közé tartozott, akiket a Sztójay-kormány megerősített pozíciójukban.⁴ Erről a tisztéről végül a nyilasok váltották le, 1944. október végén.⁵ 1945 márciusának utolsó napjaiban – mielőtt többek között az alispáni hivatal levéltárnokára bízta magán- és félmagán iratait – családjával együtt

¹ Zala Megyei Levéltár (a továbbiakban: ZML) XIV. 23. gr. Teleki Béla főispán iratai (a továbbiakban: Teleki Béla főisp. ir.)

² Széchenyi Alice (1872–1945), Széchenyi István (1791–1860) fiának, Széchenyi Bélának (1837–1918) volt a leánya. Vö.: *Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*. IV. köt. (Sz-Zs) Budapest, 1998. (A továbbiakban: *Gudenus* 1998.) 52. o. Vö.: *István Teleki: Letters to the family*. István (Stephen) Teleki. (Magánkiadás.), [Washington D. C. – Buenos Aires, 2003]. Table I–IV. (A továbbiakban: Letters.)

³ Teleki Alice (1922–1993), Teleki Mária (1925–1996), Teleki Tibor (1928–1997), Teleki István (1934–). Vö.: *Gudenus* 1998. 97–98. o.; Letters. Table IV. Gudenus művében Teleki Tibor halálozási dátuma helytelenül 1998.

⁴ ZML Teleki Béla főisp. ir.

⁵ *Belügyi Közlöny*, 1944. 47. sz.

elhagyta Magyarországot és Ausztriába menekült. Innét 1949-ben Argentínába vándoroltak ki, ahonnan 1957-ben Paraguayba vezetett az útjuk. A gyermekek, ahányan voltak, annyifelé szóródtak az amerikai kontinensen, Teleki Béla számára a paraguayi főváros, Asunción volt a vándorlás utolsó állomása, itt hunyt el 1969. szeptember 12-én.⁶

Ahogy azt az előbb említettük, majdnem mennyiségileg is, de variabilitása okán bizony tekinthetjük ezt az iratanyagot a Zala Megyei Levéltár legértékesebb személyi fondjának. A 19 doboz és két kötet terjedelmű állomány egy megtörttségében is gazdag életutat illusztrál. Az ország elhagyásáig tartó életpálya szinte valamennyi forrása megtalálható itt a gyermekkor első írásos „termékeitől” kezdve a hivatalos életút számos eseményéig bezárólag. A magánleveleken kívül a félhivatalos-félmagán levelezés, a gazdálkodás és birtokigazgatás iratai, valamint a különböző számlák révén a magánember mellett a gazdálkodó és a hivatalviselő ember élete is szépen kirajzolódik. A családi és más társadalmi eseményeket bemutató fotóalbumok még plasztikusabbá teszik azt a képet, ami az iratokból felsejlik. Az írott és képi forrásoknak külön értéket kölcsönöz, hogy abból nemcsak Teleki Béla személyének és szűkebb családjának története elevenedik meg, hanem a rokoni, baráti összefonódások révén a két világháború közötti elitek társadalomtörténetéhez is kapunk egy kis adalékot.

E rendkívül sokszínű iratok között lelhetők fel azok az első világháborúban keletkezett dokumentumok is, amelyek jelen írásunk tárgyát képezik.⁷ A tábori postával megkapott levelek és levelezőlapok, a különböző frontokon készült fényképeket tartalmazó albumok, az általa vezetett napló és a megőrzött katonai térképek mind-mind kitűnő forrásai, illusztrációi a háborúnak, különösen az egyén látószögéből. E látásmódot ráadásul sajátosan árnyalja az a nem mellékes körülmény, miszerint Teleki Béla személyében a korabeli magyar társadalmi elithez tartozó fiatalembről van szó. Teleki nem egészen 19 éves korában, 1915-ben jelentkezett – nyilván a családi elvárásoknak megfelelően – önkéntesként a tartalékos tüzértiszti iskolára. Itt a m. kir. 1. honvéd táborigazdásági ezred kötelékében, tizedesi rangban 1915 szeptemberében adott számot írásban az elsajátított ismeretekről.⁸ Ez az első irat, amelyik a világháborús részvételéhez kapcsolódik.

Teleki a budapesti tartalékos tiszti iskola elvégzése után 1915. december 15-én mint hadapródjelölt-tűzmester⁹ indult Kőbányáról a m. kir. 1. honvéd táborigazdásági ezred tarczós osztály 2. ütegével a volhíniai frontra. Az iratai között megtalálható első világháborús irategyüttesből – történettudományi relevancióit tekintve – talán a fronton vezetett naplója a legértékesebb.¹⁰ Más elsőrendű forrás híján például ebből tudhatjuk meg egy-

⁶ *Gudenus* 1998. 97. o. Vö.: Letters, 144. o.

⁷ ZML Teleki Béla főisp. ir. 1. doboz 3. pallium, 2. doboz 1–4. csomó, 15. doboz. Az iratok részletes leírását lásd: <http://www.zml.hu/nyilvantartasok/earchivum/segedletek/lajstrom/xiv.23.grof.teleki.bela.szemelyi.iratai.pdf>. (A letöltés utolsó dátuma: 2011. január 18.)

⁸ ZML Teleki Béla főisp. ir. 1. doboz 3. pallium.

⁹ A rendfokozatról bővebben lásd: *Paál Gergely*: A magyar királyi Honvédség „egyéves” önkéntese. Lásd: http://portal.zmne.hu/download/bjkmk/bsz/bszemle2004/1/paal_gergely.pdf (A letöltés utolsó dátuma: 2011. január 18.)

¹⁰ ZML Teleki Béla főisp. ir. Hadinaplók II–III. füzet 15. doboz. Részleteiben közölve: *Káli Csaba*: Teleki Béla első világháborús hadinaplója. In: *Hadtörténelmi tanulmányok*. Szerk.: *Molnár András*. (Zalai Gyűjtemény, 36/I.) Zalaegerszeg, 1995. 255–289. o.

ségének történetét, hol, mikor, milyen frontszakaszokon vetették be és az évek folyamán hogyan változott annak elnevezése, alárendeltsége.

Egységét először a volhíniai frontra vezényelték, ahol az oroszokkal szemben Dobry Wodka, illetve Dobratyn falvak¹¹ mellett foglaltak állást. 1916 januárjában az alakulatot átirányították Kolankiba, majd februárban az ettől néhány kilométerre fekvő Potoczyska és Horodenka¹² falvak közelében mentek új állásba. Ez utóbbi állomáshelyükön új típusú tarackokkal szerelték fel az útegeket, egyúttal Teleki hadapródjelölt-tűzmesterből hadapród-tűzmesterré avanszált. Márciusban a bukovinai Rarance térségébe vonultak át, ahol ismét előléptették, mégpedig zászlóssá. Két hónap múlva megint új helyre költöztek, ezúttal a Rarancétól kissé északra elhelyezkedő Oknában és a környékbeli falvakban (Pohorloutz, Holo Gory)¹³ épültek ki az új állások. Ettől kezdve a tűzérség általános átszervezésével az egység új neve: m. kir. 40. honvéd táborigád tarackos ezred lett, felvéve a főléje rendelt gyaloghadosztály hadrendi számát. Az 1916. június 4-én kezdődő Bruszilov offenzíva erőteljes visszavonulásra készítette a Monarchia csapatait. Az áttörés Bukovinában érte el a legnagyobb mélységet, mintegy 120 km-t. A 40. honvéd táborigád tarackos ezred június 10-én kezdte meg visszavonulását a Kulaczkowce–Turka–Slobodka–Lesna útvonalon és 30-án érkezett meg Bednarowkára. Rövid bednarowkai pihenő után folytatódott a visszavonulás. Július 6-án Strupkowban, majd augusztus 7-én Ovraszynában mentek állásba a lövegekkel, végül augusztus 10-én Sadzawán¹⁴ állapodtak meg az orosz támadás gyengülésének köszönhetően. A román hadüzenet után pár nappal megkezdődött az ezred bevonulása és átszállítása az erdélyi frontra, közelebből Dorna Watra mellé, ahová szeptember 8-án érkeztek meg. Románia elfoglalása után ez a front megszűnt, ezért a tűzeregységet áthelyezték 1917 januárjában a Magyarország és Bukovina határát képező Cibó-patak völgyébe. Egy hónap múlva, február 22-én Teleki Bélát hadnaggyá léptették elő. Ezrede az orosz front ezen szakaszán maradt egészen július 28-ig. Ekkor, a kibontakozó német támadás keretében Bukovina keleti részébe nyomultak előre és Wollowetzbzen szilárdították meg állásaikat augusztus 9-én. Itt, valamint a környező falvakban (Satulmare, Hadikfalva, Temnikpatak) egészen 1918 márciusáig, az oroszokkal és a románokkal történt békekötésig maradtak. Júniusban már az olasz fronton, egészen pontosan a dél-tiroli Mte Cimone hegy oldalán tevékenykedtek, immáron a 140. honvéd táborigád tűzér ezred 2. ütegének tűzéreként. Azt, hogy pontosan hogyan, miért és mikor kerültek ide, nem tudjuk, ugyanis a naplói három hónapos tanulmányi szabadságát töltötte március 17. és június 20. között. A naplóból ennél fogva ez az időszak – hasonlóan a többi szabadsághoz – hiányzik, és később sem történik említés az áthelyezés körülményeiről. Teleki Béla számára az utolsó fronton töltött nap 1918. október 5. volt, ugyanis e napon újabb egy hónapos tanulmányi szabadságot kapott, melynek letöltése után az ismert események miatt nem tért vissza a harctérre. Hadnagyként szerelt le, nem sokkal később főhadnaggyá nevezték ki, 1922-ben pedig vitézzé avatták.

¹¹ Ma Ukrajnában lévő települések, Lucktól 20–30 km-rel délre.

¹² Ma Ukrajna délnyugati részén lévő települések, a Dnyeszter és a Szeret folyók találkozásától 30 km-rel keletre.

¹³ Szintén ma Ukrajnában található települések Cernyivcától (Czernowitz) 30–40 km-rel északra.

¹⁴ Kolomija (Kolomea) és Ivano-Frankivszk (Stanislaw) közötti falvak Ukrajnában.

A hadinapló két bekötött füzetből áll, amelyek a II. és III. sorszámot viselik. Az I. számú füzet a II. füzet elején található bejegyzés szerint: „Hiányzik 1915. dec. 15.–1916. júl. 1. elveszett az oknai visszavonulás alatt jún. 10-én. Megkerült az oknai visszavonulás alatt (Horváth Ferenc 8. h[onvéd] h[uszár ezred] találta meg) jún. 10-én. Megkerüléséről értesültem júl. 31-én.” Az e napi bejegyzésnél is utal a napló megkerülésére, amelyet a fent nevezett huszár betegszabadsága révén vitt haza Magyarországra. Ennek ellenére a kérdéses I. számú füzet nem található a ránk maradt iratok között. A két maradt füzet nagyjából egyforma, a II. számú kicsit kisebb alakú és 79 számozatlan, teleírt lapból áll. A III. számú naplófüzet valamivel nagyobb és vastagabb a maga 122 – szintén számozatlan – lapjával, amelyek közül 118-at írt meg a gazdája. Mindkét füzet egyformán van bekötve és feliratozva, ami – ebből következően is – vélhetően utólag történt meg. Mindkét naplóba kizárólag ceruzával estek a bejegyzések, melyek írásképe letisztult, s viszonylag jól olvashatók. Annak ellenére, hogy a naplóbejegyzések a harctéren születtek, a körülmények révén indokolható fragmentáltság nem jellemző, a szövegek ke-
rek egész mondatokból állnak, javításnak igazából nincs nyoma. A bejegyzések stílusa általában tárgyilagos, tényszerű, érzelmektől, szentimentalizmustól többnyire mentes.

A II. füzet 1916. július 1-jével indul és 1917. május 24-ével fejeződik be. A III. füzetben a rákövetkező nap a kezdő dátum és 1918. október 5-re esett az utolsó harctéri bejegyzés. Ezután két oldalon, 1918. november 3-i dátummal egy hosszabb, zárógondolatnak is tekinthető, az eseményeket minősítő, és ahhoz való viszonyulását kifejező eszmeifuttatás olvasható, amely az anarchisztikus állapotok feletti mérhetetlen keserűségről árulkodik: „...Igaz, hogy önálló lett hazánk, de megcsonkulva és lealázva került ki hős népe a küzdelemből, amelyben legtöbbet vérzett az összes népek közül. Azért kellett hát 4 évig küzdenünk a harctéren, hogy hazaárulás következtében gyalázatos békét kössünk és otthoni nyugalunkat is elveszítsük. A gazember lázítók és uszítók miatt. Fölfordult minden rend s ki tudja lesz-e valaha békés élet e földön! Egyedül a jó Isten a megmondhatója és csak önála találhatunk vigasztalást e nehéz napokban!!!”

Mind a két ránk maradt naplóban valamennyi fronton töltött napról szól valamilyen bejegyzés. Ezek általában négy-öt sorosak, de egy-másfél oldalnál tovább sosem nyúlnak. A naplóbejegyzések nem kis része teljesen általános, látszólag érdektelen. Íme, egy jellemzően szikár leírása egy napnak: „[1916.] júl. 22. Reggel 7 kor kimentem a kiségitőbe Ferdinandyt felváltani. Ismét esik, majd eláll és szél fúj. A bakák még dolgoznak fedezékükön és állásaikon. Este erős zivatar elől egy fészerbe vonultam és ott aludtam.” A szövegekből nem állapítható meg egyértelműen, hogy a naplóíró egyszerre írta-e meg egy adott nap történéseit vagy sem. Ha igen, további kérdés – például a fenti bejegyzésből is következően –, hogy az a nap végén történt-e vagy például a következő nap reggelén. A napok legtöbbször sorban követik egymást, de időnként előfordulnak keveredések, illetve – különösen szabadságról visszatérve – retrospektív leírások, amelyek jellemzően abban az esetben fordulnak elő, ha az üteg a szabadság alatt helyet változtatott. Ilyenkor a naplóíró akkurátusan feljegyezte a helyváltoztatás útvonalát.¹⁵ A naplóbejegyzések – mint azt a fenti példa is mutatta – legtöbbször az időjárásról más esetekben különböző napszaki ét-

¹⁵ ZML Teleki Béla főisp. ir. Hadinapló, III. füzet 1917. július 12. és augusztus 25. közötti szabadság utáni bejegyzések. Esetében nem volt példa nélküli a több hetes szabadság. Ugyaninnét származó naplóbejegyzése szerint június 9. és 17. között is szabadságon volt.

kezésekről, illetve apró-cseprő tevékenységekről szólnak. Erről a „szürkeségről” természetesen nem feltétlenül a naplóíró tehet, hiszen az első világháborúban, annak jellemzően állóháborús jellege miatt, kiváltképp a tüzérség esetében korántsem telt minden nap ádáz küzdelemmel. (Ezt a fényképalbum képei is különösen alátámasztják.) A naplók alapvetően írott szövegeket tartalmaznak, rajzok nincsenek benne, esetenként a tüzérség által használt jelzések, ikonok jelennek meg a szövegben, mivel több esetben Teleki a naplójába is feljegyezte az ütegállást vagy más szorosan katonai jellegű dolgot. A magyar nyelvű naplóban időnként előfordulnak német tüzérségi szakszavak, de általában elmondható, hogy kevés az idegen szó. A naplóbejegyzések közül talán azok a legérdekesebbek, amelyek – a később részletezendő tábori levelek mellett – a naplóíró ismert köztörténeti eseményekre adott reagálásait tükrözik, illetve saját és ezen keresztül családja, illetve társadalmi csoportjuk, a korabeli magyar arisztokráciának az eseményekhez való viszonyulását érzékeltetik.

A Teleki Béla első világháborús részvételét dokumentáló másik fontos forráseggyüttes, a neki írott levelekből és (képes)levelező-lapokból álló gyűjtemény, amely időben a frontra indulás napjától egészen a frontszolgálat végéig, 1918 október-novemberéig tart. A vélhetően hiánytalan dokumentum-együttes kivételes a maga nemében, hiszen eléggé ritka, hogy valaki a csaknem három éves – (beteg)szabadságoktól eltekintve – töretlen frontszolgálatából épségben megőrizze kapott leveleit, levelezőlapjait. Ezen iratoknak páratlan értéket kölcsönöz a tény, hogy segítségükkel a családtagok szemszögéből ismerhetjük meg a hátszág életét, mégpedig az arisztokrácia sajátos prizmáján keresztül. Ezen kívül, a családtagok reflexióiból, indirekt módon természetesen a frontvonal eseményeiről is kirajzolódik egyfajta kép. Az 1915-ös évből 14, 1916-ból 361, 1917-ből 389, 1918-ból pedig 166 levél, illetve (képes)levelezőlap található a gyűjteményben. Ennek tükrében elmondható, hogy átlagban minden nap kapott egy postai küldeményt, sőt annál többet is. A legtöbb lapot természetesen a szüleitől kapta, akik külön-külön írtak neki. Testvéreivel (József, Johanna, Lajos)¹⁶ szintén külön levelezésben állt, rajtuk kívül a tágabb család, illetve a rokonság több tagjától is kapott levelet, értelemszerűen az előbbiekhöz képest nagyságrendekkel kevesebbet. Érthető okokból mindenki első kézből szeretett volna tájékoztatást kapni az ifjú katona hogylétéről. Ebből az is következik, hogy Telekinek a szabadidejéből nem kevés időt kellett levélírással töltenie, amire a már ismertetett naplójában többször is céloz. Erre egyébként „parancsot” is kapott szüleitől egyik első – sőt, vélhetően legelső –, 1915. december 17-i dátumot viselő levelükben: „Mi felváltva, naponta fogunk írni és számozzuk kívülről a borítékot vagy levelezőlapot, maga is tegye úgy kérem.” Be is indult a levélgyártás, amit egy 1915. december 29-én szülei által feladott levél is illusztrál, ahol ezt olvashatjuk: „Ma pompás napunk volt ismét, mert 5 lapja jött meg...” Egyúttal, szintén ebben a levélben a számozásos rendszer feladását kéri Bélától is: „Mi a magának írt kártyákat s leveleket nem fogjuk többé számozni mivel annak célja nincs, mert naponta írunk és dátumot teszünk. Maga se számozza a kártyákat mert úgy is remélem naponta ír ezentúl is, tehát a dátum elég és [ez] a fő dolog.” Emiatt sajnos nem tudjuk megállapítani, hogy valamennyi megkapott levélpostai küldemény bekerült-e a gyűjteménybe, de a fentebb ismertetett, évente megkapott

¹⁶ Teleki József (1900–1985), Teleki Johanna (1901–1988), Teleki Lajos (1905–1921). Negyedik testvére Teleki László (1912–1962) ekkor még túl kicsi volt az íráshoz. *Gudenus* 1998. 97–98. o.

levelek tükrében, az arányokat tekintve nagy valószínűséggel teljesnek, vagy legalábbis közel teljesnek mondhatjuk a kollekción. Ma már furcsának hat a levelezésben tapasztalt családtagok közötti magázódás, főként a fiatalok között, ami akkoriban, különösen írásos forma esetén, természetesnek számított és nemcsak a felsőbb körökben.

A levelek szövegezése, tartalma jellegzetes rendet követ. A megszólítás után rögtön a legutóbbi levél küldése óta megkapott levelekről és néha azok tartalmi visszaidézéséről esik szó, párosulva az aggódással és óvással.¹⁷ A levélírók ezután rendszerint örömeiket és a hálójukat fejezték ki a frontról érkező jó hírek kapcsán. Ezt követte az otthoniak beszámolója saját egészségi állapotukról, az időjárásról, a várható termésről és a gazdálkodás egyéb eseményeiről. Ha még maradt hely a rendszerint sűrűn teleírt tábori postai levelezőlapon, akkor következtek a társasági események, rokoni, ismerősi vizitációk. A helyi események mellett a budapesti társasági élet egyes hírei, egyéb szórakozások (színház, hangverseny), utazások és nem utolsósorban a vadászatok beszámolója is helyet kaptak. A levelekben olykor fontos adalékok találhatók más témákhoz is, így például egy 1916. július 1-jei levélből megtudjuk, hogy: „...Dr Iványi [Béla] egypár napja dolgozik a levéltárban...”¹⁸ A szabványos tábori postai levelezőlapok és levelek között akad egy két képeslap vagy például a családról készült fénykép, amelyet levelezőlappá alakítottak.¹⁹

Különösen érdekesek azok a levelek, amelyek a köztörténetből is jól ismert, fontos katonai vagy politikai eseményt taglalnak, mint amilyen például az 1917-es februári orosz forradalom. Erről Teleki Tibor így írt fiához: „Én úgy látom, hogy a bitang angolok keze és pénze indította meg a dolgot... Ha egyszer valahol a forradalom kiütött, annak mérvét és lefolyását soha senki nem tudta megmondani előre, az teljesen kiszámíthatatlan, ezt mutatta mindig a történelem.” Politikai természetű kérdéseket szinte kizárólag apjával vitattak meg a leveleken keresztül. Az októberi történések után így írt fiának: „Természetesen az egész világ a fegyverszünet eseményeivel foglalkozik és következményeit... én a magam részéről az oroszokkal és most már a románokkal kötendő külön békét csaknem bizonyosnak tartom. Kimondhatatlan következményei lehetnek ennek, ha a keleti front felszabadul, némi erősítéssel tönkre verhetjük az olaszokat és akkor az angol[oknak] és franciá[k]nak is lóttek, ha nem köt[nek] békét.”²⁰

A naplók és a levelek mellett az eseményeket komplementer módon bemutató harmadik forráscsoport, a fronton készített fényképek is igen szemléletesek és páratlanok. Az iratanyagban idevonatkozóan két fotóalbum maradt ránk, amelyek a frontszolgálat teljes ciklusát felölelik. A két album teljesen egyforma, a különbség annyi, hogy az időrendben első 13, míg a második 15, egymáshoz képest folytatólagosan számozott lapból áll. Az albumok közel egyformasága, valamint a képek és felirataik egységes, rendezett volta arra enged következtetni, hogy azoknak az albumba rendezése nem a harctéren történt, hanem vélhe-

¹⁷ Egy példa e jellegzetes szófordulatra: „...csak vigyázzanak drága egészségükre ezen túl is, boldogok vagyunk, ha vígan vannak, így van ez jól, csak a nagy vigasság ne származzék a szeszes italok túlságos mérvű fogyasztásától, amit a katonaságnál meg lehet sok helyen szokni...” ZML Teleki Béla főisp. ir. Teleki Tibor levele fiához, Teleki Bélához 1916. január 29.

¹⁸ Uo. Teleki József levele bátyjához, Teleki Bélához 1916. július 1. Lásd ehhez: *Iványi Béla: A római szent birodalmi széki gróf Teleki család gyömrői levéltára 1245–1526. I–II. köt. Szeged, 1931–1932.*

¹⁹ ZML Teleki Béla főisp. ir. Teleki Hanna (Johanna) levele bátyjához, Teleki Bélához.

²⁰ Uo. Teleki Tibor levele Teleki Bélához, 1917. december 5.

tően otthon, esetleg a szabadságok ideje alatt, vagy még inkább a háború végén.²¹ Az album képein kívül nem található az iratanyagban más első világháborús fotóanyag.

A képek általában kis méretűek, így a legtöbb esetben egy oldalon nyolc- kilenc fotó is található. A képek zöme fekete-fehér, időnként előfordulnak barna-fehér (szépia) fényképek is. A fényképezőgép típusa nem ismert, a fotók nagy részét Teleki Béla készítette, de előfordulhatnak olyanok is, amelyek mások által vagy más fényképezőgéppel készülhettek. Az albumba helyezettekhez képest biztosan több kép készült. Az első hónapokban írott levelekben többször esik szó a filmek kidolgozása kapcsán arról, hogy sok nem lett jó, esetenként komplett filmek mentek veszendőbe.²² A kidolgozott képeket a hátszágaiak valószínűleg visszaküldték a frontra, majd onnét kerültek újra haza és ott-hon az albumba. Az első hónapok képein még érződik a technikai gyakorlatlanság. Ekkor még több, teljesen értékelhetetlen, és emiatt címmel el sem látott kép is bekerült az albumba, de ez a probléma rövid időn belül jól láthatóan kiküszöbölődött. Előbbiektől eltekintve minden kép címmel van ellátva, amely a lehető legpontosabban leírja a tartalmat, ki, mi és hol látható a fényképen. A képek egyedi címei mellett minden albumoldal is kapott egy főcímet, ami rendszerint a hónapra pontos dátumból és a helyszín lényegre törő ismertetéséből áll.

Az első képek még itthon, Magyarországon, az örkényi tüzérségi gyakorlóteren készültek, 1915 őszén. A következő oldalon elhelyezett képek már a kőbányai vagonírozást, a frontra indulás derűs, sztereotíp pillanatait örökítették meg. Már az első képekből is érződik Teleki dokumentátori szándéka, vagyis nemcsak az volt a célja, hogy a kivételes pillanatokot megörökítse, hanem minden helyszínt, mozzanatot – ha lehetősége nyílt rá – lefotografált. A fronton készült első képek, de ez általában igaz a később készületekre is, leginkább személyeket, a katonatársait ábrázolja beállított formában. Ők többnyire csoportosan, ritkábban szólóban is, sokszor valamilyen fegyverrel, leginkább persze a löveggel vagy lovakkal láthatóak. Nem mintha érdektelenek volnának ezek a képek, de talán még ennél is relevánsabbak azok a fotók, amelyek az adott területet „szociográfiai” szempontból örökítették meg. „Szociofotóin” a mindenkori frontvonal településeinek nevezetesebb vagy szubjektíve annak vélt házai, templomok, vagy utcaképek tűnnek fel, illetve civil személyek, általában – katonai munkára kirendelt - lányok és asszonyok, de ritkábban egzotikusnak talált, helyi népviseletbe öltözött egyes személyek is lencsevégre kerültek.

Nem kevés kép a harcok közötti szünetben gyakorolt szabadidős tevékenységeket (pihenés, evés, ivás, borotválkozás, loápolás) mutat be, amely a mezőgazdasági munkát (szántás, veteményezés) sem nélkülözte a képek tanúsága szerint. A legkevesebb fotó, érthető okokból, magát a harcot ábrázolja, hiszen dokumentátorunknak ilyenkor más volt a feladata. Az e csoportba sorolható képek általában a tüzelésben lévő löveget próbálták megörökíteni, ami a dolog lényegéből fogva nem mindig volt sikeres, hiszen egy gyors

²¹ A háború utáni albumba rendezés valószínűségét viszont gyengíti a tény, hogy nem egy esetben egészen részletezőek a feliratok, aminek ilyen precíz kivitelezhetősége a memória természetes kopása miatt eléggé kétséges. Kétségtelen viszont, hogy a prezentált források sokrétűsége révén nem volt lehetetlen azok segítségével utólagosan rekonstruálni az esetleg feledésbe merült tényeket.

²² ZML Teleki Béla főisp. ir. Levél öccsétől, Teleki Lajostól 1916. február 28.; levél húgától, Teleki Hanától, 1916. január 27.

akciójelenetet kellett rögzíteni, ami rendszerint elmosódottságot eredményezett, nem is szólva a robbanások által keltett rezgések kamerára gyakorolt hatásáról. A háború pusztító arca viszont alig jelenik meg a képeken. Időnként feltűnik egy-egy szétlőtt épület, illetve bombatölcsér, néha egy-egy elesett bajtárs fotója, temetése is látható, de ezzel a néhány képpel ki is merül a téma.

A képek nagyjából arányosan oszlanak el időben és térben, egy-két esetben kaptak nagyobb reflektorfényt bizonyos történések, mint például József főherceg és Augustza főhercegné náluk tett látogatása 1917. április 24-én, ahol Teleki szinte haditudósítói precizitással fotózta végig a ceremóniát és illesztette be a képeket az albumába.

Külön érdemes szót ejteni az 1917. novemberi és decemberi keltezésű képekről, amelyek a bolsevik fordulat nyomán létrejött fegyverszünettel összefüggésben keletkeztek. Itt az úgynevezett frontbarátkozás emlékeivel találkozhatunk. Az album idevágó egyik oldalán egy orosz tízrubeles papírpénz is be van ragasztva, míg mellette egy fehér lapon orosz tisztek aláírása olvasható. Az alatta lévő felirat szerint: „Három orosz tiszttel aláírása, kik Wollowetzen lövegállásunkban vacsoráltak dec. 8-án. Az egyikről 10 koronáért cseréltem e 10 rubelt.” A következő oldalon 1917. decemberi dátummal található két kép, amelyen magyar és orosz katonák láthatók a következő címmel: „Barátkozás az oroszokkal a rajvonalak közt fegyverszünet alatt.” Teleki egysége 1918 márciusában a bukovinai csángók által lakott Hadikfalva mellett foglalt állást. Az itt készült képek érdekessége ritkaságukban van, hiszen ekkortájt nem sok fénykép készülhetett például a részben szétlőtt hadikfalvi templomról vagy a falu házairól.

Teleki Béla az olasz fronton – részben a tanulmányi szabadságai miatt is – már nem sok időt töltött, így viszonylag kevés, mindössze húsz kép ad ízelítőt az itteni harcokról, vagy inkább helyszínekről. A képek egy részét már szinte turistaszemmel készítette Teleki, így többek között láthatjuk a vadregényes tájat, hegyeket, völgyeket, Folgaria templomát, Tonezzában az aostai herceg villáját (ugyanítt egy rommá lőtt emeletes épületet is), de megörökítette Golót, az üteg kutyáját is. A második album utolsó oldalán – kommentár nélkül – egy öt és egy tíz centesimo értékű kisméretű papírpénz is be van ragasztva.

A fotóalbumok képei alapján, a háborúval kapcsolatban az emberekben élő sztereotípiákhoz képest, egy teljesen más, de természetszerűleg szubjektív kép bontakozik ki előttünk. Az első világháború pusztító összképe, rombolásokkal és áldozatokkal teli nagyotálja itt nem érhető tetten. Sok esetben mintha nem is a harctéren lennénk, hanem valamilyen kiránduláson, esetleg egy cserkész gyakorlatot vagy tábort szemlélnénk a képeken. Ebben az is közrejátszik, hogy a képek nem tekinthetők művészeknek, kerülük a hatásvadászatot, inkább a vasárnap délutáni családi kirándulások jó hangulatát idéző, haladón amatőr fotós impresszióinak vizuális lenyomatait érzékelhetjük.

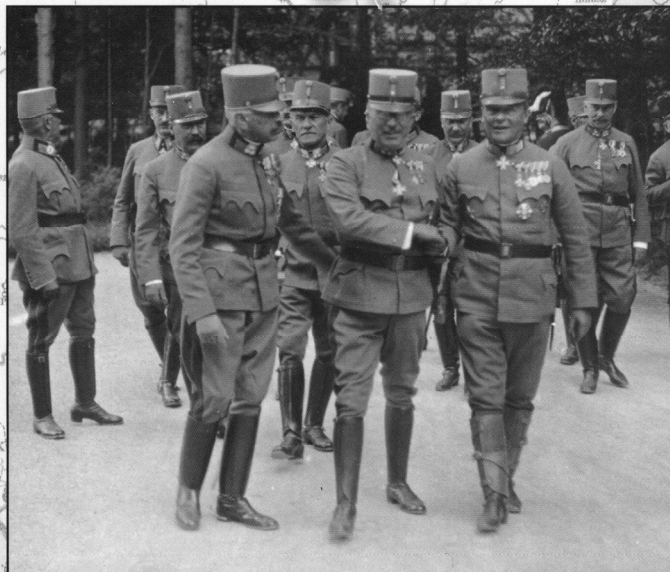
A hadinaplók, a tábori postai levelek és levelezőlapok, valamint az imént említett fotóalbumok mellett kisebb jelentőségű, de jellegükénél fogva – különösen egy hadtörténelem számára – nem érdektelenek azok az első világháborús katonai térképek sem, amelyek szintén fennmaradtak Teleki Béla iratanyagában. A 21 térképből hat vászonra kasírozott, míg a többi 15 szimpla papírtérkép, nagyjából a fele színes, míg a többi fekete-fehér. Valamennyi a bécsi katonai térképészeti intézetben készült (Militargeographischen Institut in Wien), amelyek közül a legnagyobb majd' egy négyzetméteres, 1:750 000 méretarányú (Übersichtskarte des nördlichen Kriegsschauplatzes). Ezen szí-

nes ceruzával összefoglalóan jelölve vannak a Teleki egysége által bejárt orosz (galíciai, ukrán, bukovinai) és román harcálláspontok. Az öt kisebb vászonra kasírozott térkép mind orosz, illetve galíciai területeket ábrázol 1:200 000 méretarányban. Ezek között három olyan is akad (Pinsk, Rowno és Ostrog címmel), amely területeket az előrenyomulások során nem érték el, így lényegében nem voltak használatban, semmilyen utólagos írás vagy rajzolás nem látható rajtuk.

A papírtérképek közül négy az orosz, míg 11 a bukovinai (román) front egy-egy részletét ábrázolja. Ezeken a térképeken jól látszanak a használat nyomai, valamennyi tele van rajzolva katonai, azon belül is tüzérségi jelzésekkel, mérési eredményekkel. A térképek mellett található még egy – Teleki által – ceruzával készített „látraajz”, amely a m. kir. 40. honvéd táborig tüzér ezred 2. ütegének (ahol szolgált) kíséretű megfigyelőjéből ábrázolja a Wollowetz (Bukovina) melletti frontszakaszt az 1917. október 8-i állapotnak megfelelően. A gondosan kidolgozott, horizontálisan elnyúló rajzolat mellett két lapon lövegirányzási adatok találhatóak. Furcsa módon az olasz hadszíntérről egyetlen térkép sem található a kollekción.

A háborús emlékek utolsó elemének keletkezése már elszakad a fentebb citált források közös pontjaként is aposztrofálható aktualizmustól. Az egykori frontharcosok a frontra indulás tizedik évfordulójának méltó megünneplésére újra összegyűltek 1925. december 15-én, mely alkalomból egy emléklapot nyomtattak és egy kis fém (ezüst?) kítűzőt is készíttettek. Teleki Béla ezen az összegyűvételén nem volt jelen, ami a hátoldalon lévő szövegből derül ki: „Távolléted őszintén sajnáljuk és szívélyes üdvözlésünket küldjük.” Az előlapon a tíz évvel korábban frontra indult m. kir. 1. honvéd táborig tarackos osztály tiszti, tiszthelyettesi és tisztesi állományának névsora olvasható az eredeti felállásban és rangokkal, illetve alul az időközben kikerkezett személyi pótlással. Az emléklap hátoldalán az egyéb résztvevők, főként feleségek aláírásai olvashatók. A frontra indulás húsz éves évfordulóját is megünnepték 1935. december 14-én, melynek alkalomból formára ugyanezt, de fizikailag egy másik emléklapot használtak tollal ráfirkantva az 1935-ös dátumot. Ezen ceruzával, kis kereszttel jelölték a megelőző tíz évben elhunytakat, illetve pipával a jelen voltakat. Ebből tudjuk, hogy Teleki részt vett az eseményen. Az emléklap hátoldalára, a korábbihoz hasonlóan a feleségek nevei kerültek.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

BALLA TIBOR

A Nagy Háború
osztrák–magyar tábormokai

Tábormagyok, vezérezredek,
gyalogsági és lovassági tábormokok, táborszernagyok

Übersicht der ... nach ihrer Territorialeinteilung

Das Ergänzungsregimentkommandos		Im Bereiche des MILITÄR-Territoriums		Das Ergänzungsregimentkommandos		Im Bereiche des MILITÄR-Territoriums	
Nr.	Standort	Nr.	Standort	Nr.	Standort	Nr.	Standort
1	Trojan	1	Krakau	57	Tarnobrzeg	58	Stalowa
2	Strasie (Krasna)	2	Nagyszombat	58	Szolnok	59	Balmazújváros
3	Ermolow	3	Wien	59	Nagyvárad	60	Eger (Eria)
4	Wien	4	Wien	60	Budapest	61	Temesvár
5	Szatmár-Németi	5	Kassa	61	Arad		

Argumentum